

**ПЕРЕДУМОВИ І ПРИЧИННИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
АБРЕВІАЦІЇ**

У статті розглянуто лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, що зумовили появу складноскорочених слів. Проаналізовано основні тенденції розвитку аббревіації як динамічного компонента мовної системи.

Ключові слова: аббревіація, аброутворення, номінація, акт номінації, мовна система, мовний знак.

The article deals with the linguistic and extralinguistic factors that predetermined the emergency of shortened words. The article also describes the analysis of major tendencies of the development of the abbreviation as the dynamic component of the language system.

The key words: *abbreviation, abbreviation products, nomination, the akt of nomination, language system, the language sign.*

Науковий вісник Херсонського державного університету: [зб. наук. праць/ ред. проф. В.Олексенко та ін.]. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С.21-25. (Серія «Лінгвістика»).

Процес скорочення, його особливості і властивості одиниць, що виникають у результаті аббревіації, є предметом спеціального дослідження у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці протягом 90-та років. Однак і в наш час спостерігаємо розбіжності у поглядах лінгвістів на причини та передумови творення і функціонування скорочених слів у різних мовах, а по суті дискусія зводиться до проблеми зумовленості аббревіації різноманітними екстра- і інтралінгвістичними факторами. До перших відноситься мінлива картина світу і необхідність фіксації нових або змінених реалій суспільного досвіду

засобами мови, до других — знаковість мови, її вторинність і умовність, тобто сама сутність мови.

Політичні й економічні зміни, науково-технічний та соціальний прогрес постійно стимулюють появу нових понять або переосмислення вже існуючих, а разом з ними нових слів або нових значень. Оскільки словниковий склад — найбільш мінлива і рухома категорія мови, яка миттєво реагує на те, що відбувається у світі реалій, у ньому безпосередньо відображаються наші уявлення про різноманітні явища позамовної діяльності. Характерною рисою словникового складу є його здатність до необмеженого збільшення за рахунок нових лексем.

Зауважимо, що свідомий тиск суспільства на розвиток мови відбувається шляхом зміни соціальних функцій лінгвеми і цілеспрямованого пристосування її до функціонального навантаження у певному суспільстві[3,с.317]. На пошуки адекватного лексичного вираження нових понять впливають соціально-історичні, географічні, демографічні, соціолінгвістичні, психологічні, культурно-естетичні фактори, які пов'язані з функціонуванням мови в певному середовищі.

О.Стишов, аналізуючи українську лексику кінця XX століття, виділяє такі чинники позамовного характеру: демократизація всіх галузей суспільного життя; істотне послаблення(а то й припинення) цензури й самоцензури; офіційний статус української мови; зміни в соціальній структурі українського суспільства; необхідність, доцільність, практичні потреби ловців; мода на слова — естетичні смаки певної доби; пошуки нових засобів вираження[15,с.21–22].

Мовна картина світу багато в чому визначається емоційно-оцінним поглядом на неї члена певного соціуму, бо вона складається через відбиття у мові пізнавальної діяльності людини. Проте світ не віддзеркалюється безпосередньо у мові, світ відбивається у свідомості, а свідомість закріплює, фіксує, кодує це відображення у конвенціональних знаках[13, с.55]. Тобто між предметом і ім'ям стоїть відображений у голові людини образ предмета,

приблизне уявлення про предмет думки. Акти номінації — продукт мовленнєвої діяльності, а їх результати опановуються мовною системою, функціональними і соціальними нормами мови й узусом.

На думку О.Кубрякової, «не все сприйняте і пізнане людиною, не все, що пройшло і проходить через різні органи чуттів і надходить по різних каналах у голову людини, має або набуває вербальну форму»[12, с.142].

Широке розповсюдження аббревіації лінгвісти Л.Щерба, О.Сухотін, Є.Поліванов пов'язують з великими соціальними зрушеннями(війнами, революціями тощо), прогресом науки і техніки, розвитком міжнаціональних культурно-технічних зв'язків. Це, безумовно, породжує потребу у номінації нових явищ на основі уже відомих найменувань або через застосування нових способів деривації; і, зокрема, сприяє активізації, більш енергійному виявленню аббревіатурного способу словотворення[8, с.33]. Наприклад, зумовлена розвитком світової техніки і культури поява у багатьох мовах на межі ХІХ–ХХ ст. складних іменників з латинсько-грецькими коренями(на зразок *фотографія, типографія, телефон*) спричинила тенденцію до скорочення подібних слів. Характерно, що в одних випадках слова з цими терміноелементами базуються на словосполученнях з безпосередньою мотивацією: *автоколона — автомобільна колона, тележурнал — телевізійний журнал*, а інших такий зв'язок із словосполученням є опосередкований, бо зберігається лише у перекладі: *автофілія* — від грец. autos – сам і phileō – люблю = *любити себе*; *фітотерапія* — від грец. phyton – рослина і therapeutēs – лікування = *лікування рослинами*. Трапляються і такі слова, у яких зв'язок із словосполученням взагалі втрачений: *телефон* — від грец. tēle – далеко і phōnē – звук, голос; дослівно — *далекий звук*, у сучасній мові найчастіше вживається як назва телефонного апарата або номер абонента телефонної мережі.

Інтенсивне використання аббревіації для поповнення лексики нових галузей освіти, науки і техніки зумовлене зміною умов мовленнєвого

спілкування, яке характеризується все більшим тяжінням до письмової комунікації.

Швидке і безперервне збільшення кількості інформації, розповсюдження складних, неоднослівних найменувань викликає природне прагнення скоротити об'єм тексту шляхом введення у нього аббревіатур різних типів

У зв'язку з появою значної кількості нових понять і номінацій аббревіатурна лексика постійно поповнюється, а, значить, може бути визначена як рухлива, мінлива і відкрита система. Динамізм мови передбачає встановлення семантичної, граматичної та словотвірної залежності аббревіатурних процесів від специфіки мовної структури, тобто потребує розгляду мови у часовій перспективі.

Розвиток мови — це залежність, по-перше, від середовища існування і функціонування, по-друге, від своїх внутрішніх механізмів та будови. Паралельно з мовними змінами, які спричинені впливом соціальних факторів, можна виділити зміни, що не залежать від зовнішніх причин. Це дозволяє говорити про відносну самостійність розвитку мовної системи. А вивчення аббревіатурних процесів повинно здійснюватися на основі тлумачення їх як динамічного компонента системи, виключно як частини цілого. «Не окремі зміни призводять до зміни системи загалом,— зазначає С.Кацнельсон,— а, навпаки, історія системи, обумовлена притаманними їй протиріччями, визначає історію окремих фрагментів системи»[9, с.117].

Поняття системи мови пов'язано, перш за все, з визначенням її відкритості і гетерогенності. Немає і не може бути мови, яка б реалізувала всі свої можливості, вичерпала б усі свої ресурси. Система робить мову стійкою в умовах функціонування і водночас визначає тенденції розвитку.

Тенденція до економії мовних засобів, що особливо характерна на сучасному етапі розвитку суспільства, полягає у прагненні передати максимум інформації за допомогою мінімуму мовних одиниць. Визнаючи існування тенденції до економії у мові і значення принципу економії для

окремих сфер, важливо усвідомлювати шкідливість абсолютизування принципу економії мовних засобів. Як справедливо зауважує Р.Будагов, «скорочуючись» в одних своїх сферах, мова зазвичай «розширюється» в інших сферах[2, с.59]. Економія і спрощення в одному можуть спричинити ускладнення в іншому. Але раціональним видається аналіз аббревіації як одного з проявів принципу економії, що базується на заміні складного утворення скороченою(і в цьому відношенні — «спрощеною») лексичною одиницею при збереженні або модифікації нею семантичного змісту, що притаманний вихідній формі. При цьому, як правило, зберігається тотожність значення, а нове аброутворення стає компактнішим і більш зручним для регулярного використання: *державний бюджет* > *держбюджет*, *універсальний магазин* > *універмаг*, *обласний виконавчий комітет* > *облвиконком*, *Центральна виборча комісія* > *ЦВК*, *вищий учбовий заклад* > *виш*. Треба відзначити, що частотність вживання — це не обов'язкова умова для створення аббревіатур. Багатокомпонентне найменування може скорочуватися і без неї: «достатньо, так би мовити, натяку на потенційну можливість повторення громіздкої формули»[1, с.78]. У зв'язку з цим аббревіацію можемо характеризувати як один з можливих прийомів загального процесу семантичної конденсації(скорочення кількості членів синтаксичної конструкції, стійкого словосполучення, складу слова при збереженні того самого значення), засобами якої усувається конфлікт між розчленованістю форми і єдністю значення даного найменування.

Семантичну конденсацію деякі лінгвісти розглядають як окремий випадок реалізації однієї із загальних тенденцій розвитку мови — тенденції до регулярності внутрішньомовних відношень, до вироблення мовного автоматизму[17, с.8].

«Ліквідуючи внутрішнє протиріччя між розчленованістю форми найменування і єдністю його звучання,— зазначає О.Ісаченко,— мова підпорядковується загальному закону діалектики, згідно з яким конфлікт між новим змістом(у даному випадку єдністю значення найменування) і старою

формою(у даному випадку розчленованістю найменування) закінчується перемогою нового змісту над вихідною формою, тобто, або створенням нової форми для нового змісту, або переосмисленням старої форми»[6, с.339]. Абревіація, таким чином, може бути пояснена «асиметричним дуалізмом лінгвістичного знаку»(термін введений С.О.Карцевським), а створення скорочень — прагненням найменувань до набуття нових засобів свого вираження.

Р.Піотровський встановив, що «якщо в писемному(писаному) слові найбільше інформаційне навантаження несуть перші букви, то в усному слові інформація концентрується навколо фонем наголошеного складу. Це, очевидно, пов'язано з різним характером сприйняття лінгвістичних одиниць усної і писемної форм мови. Писане слово сприймається як лінійна послідовність елементарних символів(літер). Усне слово, чи, принаймні, його склади, сприймаються в цілому»[13, с.90]. Про те, що інформація у писемному мовленні зосереджена на початку слова, можна судити по способу скорочення(абревіатурам).

Власне абревіація як одна із реалізацій мовної тенденції до економії вважається наймолодшим способом словотворення, що набув широкого розповсюдження у XX столітті. Але такі лінгвісти як М.Степанова, В.Фляйшер, Л.Зіндер, Т.Строева, В.Гак, досліджуючи європейські мови, не відносять абревіацію до продуктивних способів словотворення, хоча і не заперечують її наявності і поширення у мові. Разом з тим у словотвірних системах, наприклад, української, російської, англійської мов скорочення визначаються Н.Клименко, О.Земською, В.Заботкіною як один із основних способів деривації на сучасному етапі розвитку мови[10; 4; 5]. Так, Н.Клименко зазначає:«У наш час стрімко зростає кількість абревіатур, що виявляється у збільшенні слів цього типу в мові, перетворенні їх на твірні основи афіксальних похідних, продуктивності відомих у мові аброоснов, тобто основ-скорочень, а також появі нових аброоснов»[11, с.92].

Абревіація як компонент словотвірного і лексичного рівнів мовної системи, а, значить, і мови загалом, залежить не тільки від соціальних явищ, що відбуваються у житті людини та суспільства, а й від мовних процесів розвитку і прогресу.

Поряд з тенденцією до зміни та удосконалення мовної системи існує потужна тенденція до збереження мови у стані комунікативної придатності, що часто виявляється у протидії новим змінам і консервації чинних у мові засобів. Тому не дивно, що протягом розвитку процесу аббревіації простежується дія протиріччя: інтереси того, хто говорить, і того, хто слухає, не завжди співпадають. Мовець заощаджує зусилля, але це не завжди зручно для слухача, у якого виникають проблеми з розумінням. Необізнаному слухачеві важко зрозуміти значення таких аббревіатур(передусім акронімів), як *Держкоммедбіопром*(Державний комітет медичної і біологічної промисловості), *Бенілюкс*(об'єднуюча назва трьох європейських держав — Бельгії, Нідерландів, Люксембургу), *облвно*(обласний відділ народної освіти), *РЄАП*(Рада євроатлантичного партнерства).

Отже, джерело розвитку мови лежить у протиріччі між постійно зростаючими потребами суспільства у більш адекватному вираженні думок і почуттів, у свідомому прагненні створити більш досконалий засіб мовного спілкування і реалізації можливостей мови у кожную історичну епоху. Основним фактором розвитку мови (і аббревіації як компонента словотвірної системи мови) є потреби людей, що говорять даною мовою.

Характерно, що мова змінюється не тільки і не стільки під впливом позамовних чинників, скільки завдяки внутрішньомовним потребам, тому що в системі мови, як і в природі й суспільстві, діє один з основних законів діалектики: єдність і боротьба протилежностей[15,с.20]. Абсолютний прогрес у сфері мовної техніки може виражатися тільки у пристосуванні мови до форм суспільного і соціального життя, що постійно ускладнюються і викликають нові потреби спілкування.

Коли складаються відповідні зовнішні і внутрішні умови,— тобто в періоди особливо інтенсивного суспільного життя і значних соціально-культурних змін, з одного боку, і викликаних цим істотних змін мовних звичок і смаків, змін словотвірної системи мови, зумовлених поступовим нагромадженням однорідних лексичних елементів,— з другого, тоді відбувається і більш або менш значна активізація номінативних процесів у мові.

Таким чином, питання про причини все більшого поширення аббревіатурного способу словотворення зводиться до двох факторів. Один із них є лінгвістичним і відображає загальномовну тенденцію до економії. Другий фактор має екстралінгвістичний характер і пов'язаний з необхідністю фіксувати нові фрагменти суспільного досвіду лексичними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сложносокращённые слова в русском языке.— Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979.— 328 с.
2. Будагов Р.А. Определяет ли принцип экономии развитие и функционирование языка?// Вопросы языкознания.— 1972.— №1.— С.57 – 62.
3. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции.— М.: Наука, 1982.— 328 с.
4. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка.— М.: Высшая школа, 1989.— 126 с.
5. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование.— М.: Высшая школа, 1973.— 303 с.
6. Исаченко А.В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков//Slavia.— 1958.— № 3.— С. 334–352.
7. Карцевский С.О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака// История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях.— М.: Просвещение, 1965.—Ч.2.— С.85 – 90.

8. Каховская Л.Ф. Аббревиация и асимметрия языкового знака во времени// Новое в лексике русского языка. — Куйбышев, 1983. — С.29 – 37.
9. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание.— Л.: Наука, 1986.— 216 с.
- 10.Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови.— К.: ІЗМН, 1998.— 182 с.
- 11.Клименко Н.Ф.Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови// Українська мова.— 2003.— № 3 – 4. — С.83 – 107.
- 12.Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира// Роль человеческого фактора в языке: Язык и картины мира.— М.: Просвещение, 1988.— С.141 – 172.
- 13.Мыркин В.Я. В какой мере язык(языковая система) является отражением действительности//Вопросы языкознания.—1986— № 3.— С.54 – 62.
- 14.Пиотровский Р.Г. Информационно-статические параметры языка// Проблемы языкознания.— М., 1967.— С.89 – 93.
- 15.Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття(на матеріалі мови ЗМІ).— К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003.— 387 с.
- 16.Українська мова. Енциклопедія.— К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2004.— 820 с.
- 17.Шмелёв Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка.— М.: Просвещение, 1964.— 244 с.